

Különös házasság(ok)

Tanár / diák segédlet

Bevezetés (1. dia)

A mai alkalommal egy olyan fogalmat járunk körül, amely annyira belevésődött a hétköznapjainkba, szóhasználatunkba, hogy nem is gondolnánk milyen nehéz róla pontos vagy mindenki által elfogadott (én is tudom, hogy ilyen nincs) meghatározást adni. A házasság egy szubjektív fogalom. Mindenkinek más az elképzelése, véleménye róla: elfogadja, elveti, van előtte eljegyzés vagy csak a baba érkezése előtt köttetik meg ... a végtelenségig lehetne sorolni ... és talán ez az első, de nem az utolsó digitális tananyagom, amelynek eredményes megvalósulásához szükség lenne a diákok jelenlétére és interakciójára ... ezek nélkül így most - a Kedves Olvasó, a Pedagógus és a Diák - egy kisé száraz, tényekre szorító és egy ember szemszögéből született megközelítést olvashatja a házasság fogalmának és - az ahhoz kapcsolódó számos dokumentum közül egynek - a házassági szerződésnek.

Házasság? Különös házasság? (2. dia)

Mikszáth Kálmán egyik leghíresebb regénye a Különös házasság először 1900-ban jelent meg. A regényben a sárospataki kollégiumból hazafelé tartó Buttler János diáktársával, Bernáth Zsigával egy napig vendégeskedik báró Döry István olaszröszei házában. A szünidőben otthon a fiatal gróf megkéri régi szerelme, Horváth Piroska kezét. Horváth Miklós, a meggazdagodott polgárból lett nemes örömmel adja apai áldását, ám a lakodalommal még egy évet várni kell. Sárospatakra visszafelé a két barát, ígéretéhez híven, gyanútlanul újra betér Döry báróhoz, de a feudális kényúrként viselkedő báró foglyul ejti őket és Buttler gróft fondorlatos módon arra kényszeríti, hogy feleségül vegye Döry Máriát. (Az éj leple alatt a gróft a vendégszobából egy emelőszerkezet segítségével lánya szobájába és ágyába juttatja.) Az erőszakos házassággal nem annyira a hatalmas Buttler-vagyont akarja megszerezni, sokkal inkább lánya, Mária terhességét próbálja leplezni, becsületét megmenteni. Az *erőszakkal kikényszerített házasság*ot érvényesnek mondják ki. Ezzel lehetetlenné teszik az *igaz szerelmen alapuló új házasság*ot. Bár a regényekben minden megtörténhet, a valós életben és a történelem során is volt precedens kényszer házasságokra.

(3. dia) A 21. századi Magyarországon azonban már ilyesmire nem kerülhet sor. Az Alaptörvény L) cikkének 1. bekezdése szerint *„Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját.”* (2011. április 25.) Ezt kiegészíti az Alaptörvény negyedik módosításának 1. cikke, mely szerint *„A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.”* (2013. április 1.)

Az általam elolvasott házasságról alkotot fogalmi meghatározások közül Hegedüs Andrea definíciója áll a legközelebb. Ez a fogalom lefedi az alkotmányban meghatározottakat is.

„Egy férfi és egy nő, szabad és önkéntes szövetsége, amely házastársi jogokat és kötelezettségeket keletkeztet, az egyenjogúság jegyében, melynek célja önálló család alapítása, és mely a törvény által meghatározott formai (alaki) követelmények betartásával jön létre.”

Jelenleg a házasság létrejöttéhez formai szempontból három feltétel szükséges. A személyesen megjelent házasulandók, az anyakönyvi szakvizsgálóval rendelkező és házasságkötésre felhatalmazott anyakönyvvezető, és az előtte kimondott a házasságkötésre irányuló egybehangzó akaratnyilatkozatuk a házasulandóknak, vagyis az egybehangzó „igen”. Ha e három feltétel megvalósul, akkor a házasság létrejöttnek tekintendő. A már megkötött házasság bizonyítékként, az anyakönyvvezető a házasságkötés tényét bejegyzik a házassági anyakönyvbe, melyről a feleknek kivonatot állít ki, ami a házassági anyakönyvi kivonat lesz. Ezzel tudják igazolni később azt - amennyiben arra bármilyen eljárás során, vagy egyéb okból szükség van, - hogy kivel, mikor és hol kötöttek házasságot. A házassági anyakönyvi kivonat pedig közokiratnak minősül. Életünk során ez a második közokirat (az első a születési anyakönyvi kivonat), amellyel „lenyomatott” hagyunk (hagyhatunk, ha házasságra lépünk) életünk során a Levéltárban. Később erről még szólok.

A házasság története Magyarországon (4. dia)

A házasság a jog kezdetétől jogintézményként jelenik meg. A polgári alkotmányozástól kezdve egyre gyakrabban az állami jog intézményeként, így az 1791. évi francia alkotmányban, mely a házasságot elsőként polgári szerződésként határozta meg. Ez eredményezte azt, hogy a korábban kánonjogi intézményként szereplő házasság kikerült az egyház fennhatósága alól, illetve az egyházi és az állami házasságjog elvált egymástól.

Magyarországon a polgári házasság eszméjét II. József (1780-1790) magyar király fogalmazta meg először 1786-ban kiadott házassági pátensében. Több mint száz évvel később, éles viták nyomán, születik meg a polgári házasságot bevezető törvénycikkely (1894. évi XXXIII. tc.), létrehozva ezzel az állami anyakönyvezést is 1895. október elsejei kezdettel. 1896-ban pedig elrendelik az állami anyakönyvek évvégi lezárását és a másodpéldányok levéltárba adását. Levéltárunk a Sopron megye és Sopron város anyakönyvi kerület 1895-től 1997-ig terjedő időszakáról őrzi az állami anyakönyvi másodpéldányokat.

A polgári házasságról szóló törvénycikk szentesítésére 1894. december 9-én került sor az egyházpolitikai reform keretében benyújtott többi törvénnyel együtt. A törvény hatályba lépését követően a házasságot kizárólag csak az erre illetékes polgári hatóságok előtt lehetett megkötni. A házasságkötésnél közreműködő anyakönyvvezető köteles volt a megtörtént házasságkötést a házassági anyakönyvbe bejegyezni.

A házasság a polgári házassági jog szerint megszűnt az egyik házastárs halálával vagy bírói felbontással.

Házassági szerződés (5. dia)

Most gondolatban utazzunk vissza Hammurapi babiloni király udvarába és törvénygyűjteményéből csemegézve nézzük meg, hogyan vélekedett az uralkodó és a közösség a házasságról.

Hammurapi törvénykönyve szerint, ha egy polgár feleséget vett magának, de szerződéses megállapodásba nem foglalták, az az asszony nem tekinthető feleségnek, vagyis elmondhatjuk, hogy már a Kr. e. 18. században is a házasságot szerződés formájában rögzíteni kellett ahhoz, hogy törvényesnek fogadják el. Hogy koronként hogyan alakult és változott maga a házasság intézménye és a különböző házassági szerződések formai és tartalmi követelménye, hogy kik, miért kötötték, arra most itt nem térnek ki.

Egy hiperugrással visszatérve a 19. századi Sopronba kicsit megpihenve letelepednék inkább Dr. Pósfai Sándor királyi közjegyző asztala mellé, ahol betekintést nyerhettünk a soproni és Sopron környéki polgárok házasság kötési szokásaiba, hagyományaiba és házassági szerződésük tartalmába.

A házassági szerződéseket a dualizmus idején (1867-1918) a közjegyzők vették fel. A dokumentumok a kor mentalitásáról és a házasságon belüli férfi-női kapcsolatról is árulkodnak. A szerződések a női hozományról, a házasság megszűnte vagy az egyik fél halála utáni helyzetről rendelkeztek. Pontosán leírták a férj jogait a hozomány felett, valamint a házasság

megszűnése esetén a nőknek esetlegesen felajánlott hitbért. Válásakor a hitbér volt a nő végkielégítése, a nő „díja”, melyet a hozomány kötelező visszaadása mellett juttattak a volt feleségnek. A szerződések eltérő tartalmúak. Mivel ismereteink a házassági szerződésekről meglehetősen hiányosak, mivel kevésbé feltárt forrásanyagról van szó, ezért érdemes szemezgetni magából az iratanyagból.

(6. dia) Sopronban két közjegyző látta el a teendőket. 1875-től az egyik Geiszler József, a másik Gallus Sándor és Pósfai Sándor volt. Míg Geiszler folyamatosan működött, addig Gallus és Pósfai váltották egymást a közjegyzői tisztségben, legalábbis Güntner Péter szerint. A városi levéltár sajnálatos módon Geiszler József anyagát nem őrizte meg, kivéve a végrendeletek sorozatát, melyet külön kezeltek a közjegyzők. Meglátásom szerint - az iratanyag jelenlegi feldolgozása alapján - azonban Geiszler József, mint Gallus Sándor helyettese jelenik meg. Az említett közjegyzői okiratok alapján Güntner Péter megállapította, hogy a Sopronban felvett házassági szerződéseket kevés kivétellel nem a soproniak, hanem a város környékén lakó német falusiak kötötték. Például Harka, Kabold, Kismarton, Kópháza, Peresztég lakói utaztak Sopronba a szerződések írásba foglalásáért. A települések nagy része ma Ausztriában található, az első világháború előtt pedig Sopron megyéhez tartoztak. A bevezető és a záró szakasz kivételével a legtöbb szerződést német nyelven fogalmazták meg, a szerződők valószínűleg a lakóhelyükhöz legközelebb eső közjegyzőt keresték fel. Érdekes, hogy a Sopron környéki falvakon kívül például bécsi, szombathelyi, zalaegerszegi és cinkotai (Budapest) lakosok szerződéseit is meg lehet találni a soproni közjegyzői anyagban.

Güntner Péter azt is megállapította, hogy a soproni lakosok (nem a Sopronban szerződést kötők!) évente körülbelül 10-20 házassági szerződést köthettek. Ez a házasságkötések számához képest, mely évente meghaladta a 200-at is (például 1900-ban 231, 1910-ben pedig 258), csekélynek mondható: a jegyespárok körülbelül 5-10 százaléka tarthatta szükségesnek a közjegyző által írásba foglalt szerződés létrejöttét.

A soproni szerződéseket kereskedők, egy-két gyáros, ügyvéd, iparos, tisztviselő és gazdapolgár kötötte. A hozomány felhasználásáról minden esetben a férj szabadon rendelkezhetett; a házaspárok nem együtt intézték a hozomány kezelését, de minden megkötés nélküli szerződés nem fordult elő. A jövődöbéli feleségek megtartották a hozomány tulajdonjogát, és a visszakövetelés lehetőségét is. Így a feleségek ellenőrző funkciót, biztosítékot kaptak.

A szerződésekben a felek a házasság során szerzett vagyona vagyonközösséget hoznak létre. (ld. 7. dia) Ha a házasságból gyermek születik, akkor a törvényes öröklés rendje áll fenn.

Ha a házasságból nem születne gyermek, s a házaspárok közül a férj előbb halna meg, akkor a hozomány az özvegynek természetesen visszajár, de rendszerint kamat nélkül. Ekkor rendelkezhet a férj a hitberről. A feleség halála esetén a hozományt ugyanis a volt férj, a hozomány addigi kezelője, a felesége családjának (szülőknek, rokonoknak) a házasságban eltöltött esztendőik száma függvényében visszaadta. A Sopronban kötött szerződésekben a hitbér nem volt gyakori. Csak nagyobb hozomány esetén adtak hitbért, így közép- és nagypolgári szokásként lehet értelmezni. A hitbérnél sokkal gyakoribb volt az ún. nőtartás megajánlása.

Válás esetén, a hozomány kifizetése mellett ugyanis, a férfiak nőtartást helyeztek kilátásba. A feleség a válás kimondásáig vagy az újbóli férjhezmenetelig kapta a nőtartást. Ezek éles határnak bizonyultak, s az előbbi volt a gyakoribb.

Arról az esetről, ha a feleség halna meg a házastársa előtt, szinte minden szerződés megemlékezett. A szerződésekben tipikusnak mondható az öt-tíz, illetve a három-hat-kilenc éves kategóriák. Ha a feleség a házasságkötés után három vagy öt éven belül halna meg, akkor a hozomány teljesen visszaszállt a családra. Ha a haláleset az 5-10 év között következik be, a hozomány felét, vagy a másik kategória esetében 3-6 év között a 2/3-át kellett csak visszaszolgáltatni. 10 éven túl semmi, 6-9 év között a hozomány 1/3-a járt a családnak.

A hozomány külön része volt a kelengye, melynek értéke a Sopronban készült szerződésekben elérte akár a 15 000-20 000 koronát is. A kelengye többek között bútorból, ágyneműből, ékszerekből, evőeszközökből és ruházatból állt. Több tucat női ruha, ágynemű, két ágy, de nem volt ritka a teljes szobaberendezés sem. A soproni házassági szerződésekhez sok esetben a kelengyét tételesen felsoroló külön listát csatoltak. Ezek általában nem tüntették fel az egyes tárgyak értékét, csak a kelengye összértéke tudható. Mégis sok esetben minden tétel becsült értéke is felkerült a listára. A kelengye, hasonlóan a hozományhoz, a feleség kizárólagos tulajdona maradt. A hozomány és kelengye visszaadási kötelezettségei megegyeztek. A hozomány és kelengye között mégis fontos felhasználási különbség van. A kelengye sokszor nem is került átadásra, így a férjnek semmilyen joga nem volt azt kezelni. Néhány esetben a kelengye is teljesen a férj rendelkezésére lett bocsátva. A közös használatra átadott tárgyak általában a bútorok és az ágyneműk, a saját használatra megtartottak pedig a személyes ruhadarabok és ékszerek voltak. A kelengyét magában foglaló jegyzéken néha külön tüntették fel a közös használatra, s külön a feleség által kezelt tárgyakat. Így a kelengye egy tekintélyes hányadáról, elsősorban értékes ékszerekről és női ruháról legtöbbször kizárólagosan a nők rendelkezhetek, a férjeknek semmilyen joguk vagy igényük nem lehetett azokra.

Összességében a következőket tudjuk elmondani a soproni házassági szerződésekről. A soproniak csak elvétve kötöttek házassági szerződést, az inkább a város körüli német földművelőkre volt jellemző. A kevés számú szerződés a női különvagyonról tájékoztat, melyet a szülők vagy gyámok bocsátottak gyermekük, nevelt lányuk rendelkezésére. A hozomány általában készpénzből és kelengyéből állt. A dokumentumok a feleség javairól adnak részletes leírást, így a közösen szerzett vagyonról, s annak összetételéről – a forrás jellege miatt – nem nyerünk tájékoztatást. Ennél fogva a szerződések a női vagyon egy különleges szegmenséről árulkodnak, melyek azonban így is fontos társadalmi különbségeket mutatnak.

(7. dia) Íme, egy kis ízelítő egy házassági szerződés tartalmából, melyet Dr. Pósfai Sándor soproni királyi közjegyző rögzített az öt felkereső felek kérésének megfelelően.

Horváth György (nagykorú peresztegi lakos, földműves) mint vőlegény, továbbá idősb Sebestyén János és serdült kiskorú hajadon leánya Sebestyén Vilma, mint menyasszony, (szécsényi lakosok, földművesek) 1895. január 18-án keresték fel Dr. Pósfai Sándort. A királyi közjegyző előtt kijelentették, hogy „[...] házasságra lépni óhajtván kölcsönös szeretetet és hűséget ígérnek.” egymásnak. A vőlegény ingatlanainak fele részét átengedte menyasszonyának, valamint kifejezésre juttatták, hogy amit „[...] közös együttélésük alatt szereznek, közös vagyon leend.”.

Visszatérve (és kicsit oda - visszaugrálva az időben) Hammurapihoz a feleség viselkedéséről és büntetéséről a következőket olvashatjuk: „143. Ha a feleség nem volt gondos, eljárogatott, házát szétszórta, és férjét megkevesbitette: ezt az asszonyt vessék vízbe.”

Vajon mi a helyzet a 19. században?

A 19. századi férfi nem vethette vízbe feleségét, de elzavarhatta maga mellől, vagy elválhatott tőle. Zárásként álljon itt egy soproni példa, az egyik személyes kedvencem **(8. dia)**. Molnár Balázs soproni lakos (magánzó) 1895. április 16-án keresi fel Dr. Pósfai Sándort, és kéri, hogy a jegyzőkönyvbe is belefoglalt levelet hitelesítse és továbbítsa feleségének.

A levélben a férj felszólítja a feleségét, hogy kövesse erdélyi birtokára, mert két háztartást fenntartani nem tud. „[...] azon esetben ha nem követsz és visszatartod magad a következményekért mi történni fog légy felelős [...]” Feltételezhetően a férj a válasz lehetőségét helyezhette kilátásba.

(9. dia) A házasság fogalma, mint már bevezetőmben is említettem, mindenki számára mást jelent, jelenthet. A házasság fogalmáról, történetéről és a számomra legérdekesebb dokumentumáról a fentebb elmondottak alapján vélekedek ... Én így tanítom ...

Készítette: Simonné Prezenszki Erzsébet levéltáros

Én így tanítom ... Levéltár – pedagógiai digitális tananyag